

ژوری تویتزینه و دهگان

سیاسی، نابوری، ستراتیجی

تالیپیان و ناپندهی نه فغانستان

ناودیر جه میل

تشرینی دوهمی ۲۰۲۱

تالیبان و ئایندهی ئەفغانستان

نوسین و ئاماده کردنی

ئاوډیر جه میل مستهفا/ ئەندامی ژوری توئیژینه وه کانی بزوتنه وهی گۆران

Email: research.gorran@gmail.com

پیرست

۲	پوخته
۳	پیشه کی
۵	تالیبان و پرسى ناوڤوى
۵	نه به ردی دل و بیر
۱۱	تالیبان و بابه تی ده ستور
۱۴	تالیبان و گروه جه هادیه کان
۱۶	تالیبان و پرسى ده ره کی
۱۶	تالیبان و دنیایی هه ری می جهانی
۱۷	ئه مریکا و تالیبان
۱۹	چین و تالیبان
۲۱	هیندستان و تالیبان
۲۳	تالیبان و روسیا، ولاتانی ئاسیای ناوه ند
۲۴	ئیران و تالیبان
۲۵	نه ته وه یه کگر ته وه کان
۲۷	ئه نجام
۲۹	سه رچا وه کان

پيشه‌کی

بزوتنه‌وهی تالییان پاش روناوی ۱۱ سیپتېمبېری سالی ۲۰۰۱، به‌زېری هیزه‌کانی هاوپه‌یمانان به‌رأیه‌ایتهی ئەمریکا، له‌سه‌کۆی سیاسی ئەفغانستان دورخرايه‌وه. ئەم گروپه له‌چهند سالی کۆتایی له‌ئەفغانستان له باروډوخی به‌رگری، سیاسه‌تی خوئی گۆړی بۆ حاله‌تی هیرش برن، لیږه‌وه دهستی گرت به‌سەر کۆمه‌لیک شارو ناوچهی جیاوازا. له نیستاشدا دهسه‌لاتی سیاسی به‌سەر ته‌واوی ئەفغانستاندا سه‌پاندوه. هاوکات له‌گه‌ل کشانه‌وهی وادهی هیزه‌کانی ئەمریکا تا سیپتېمبېری ۲۰۲۱، بزوتنه‌وهی تالییان دهستی گرت به‌سەر زۆرینهی شاره‌ گرنگه‌کانی ئەو ولاته‌دا، له‌وانه‌ش کۆنترۆل‌کردنی ته‌واوتهی کابولی پایته‌خت، نزیک بونه‌وه له‌خه‌ونی دامه‌زراندنی ئەماره‌تی ئیسلامی ئەفغانستان.

تالییان (به‌واتای فیڤرخوازان به‌ زمانی په‌شتو)، پاش هه‌ره‌سی یه‌کیتهی سوڤیه‌ت و کشانه‌وهی هیزی ئەو ولاته له باکوری ئەفغانستان له سالی ۱۹۹۰ دامه‌زراند. باوهر وایه که جولانه‌وهی په‌شتو سه‌ره‌تا له ریگه‌ی قوتابخانه‌ فکری و مه‌زه‌بیه ئیسلامیه‌کان دامه‌زرا، به‌هاوکاری پاره‌ی پادشایی سعودیه، هاوکات له‌کارکردندا شیوازی توندپه‌وی ئیسلامی سونیان په‌یره‌وی ده‌کرد.

به‌لینه‌کانی ئەم جولانه‌وهیه، له سه‌ره‌تادا گه‌رانه‌وهی ناشتی و ئاسایش بوو بۆ ناوچه‌کانی په‌شتو نشین، له‌پاکستان و ئەفغانستان نه‌ویش پاش گرتنه‌وه‌دهستی دهسه‌لات. دواتر له باشوری خۆرئاوای ئەفغانستان ئەم بزوتنه‌وهیه به‌خیرایی دهسه‌لاتی خوئی ته‌شه‌نه پيدا، له‌سالی ۱۹۹۵ دهستیانگرت به‌سەر شاری هیرات که‌هاوسنوری ئیرانه، تا کۆتای سالی ۱۹۹۶ به‌ته‌واوتهی شاری کابولیان کۆنترۆل کرد. فیڤرخوازه‌کان (طالبیان)، تا سالی ۱۹۹۸ توانیان ۹۰٪ هه‌موو ئەفغانستانیان کۆنترۆل بکه‌ن. ماندوبونی ئەفغانیه‌کان له‌وه هه‌لومه‌رج و بئ سیستمیه‌ی که پاش روخانی سوڤیه‌ت، ولاتی تیکه‌وتبوو، ئەمه‌ش زه‌مینه‌ خو‌شکه‌ر بوو بۆ ئەوه‌ی به‌ ئاسانی دهسه‌لاتی تالییان قبول بکه‌ن. قبول کردن و رازی بونی دهسه‌لاتی ئەوان له‌سه‌ره‌تادا بۆ ئەوه ده‌گه‌رأیه‌وه که به‌شیوه‌یه‌کی ریژه‌یی سه‌روکه‌وتوبون، به‌سەر ئەو هه‌لومه‌رجه‌ی به‌سەر ئەفغانستاندا

هاتبوو، پاش كشانه‌وهی هیزه‌كانی یه‌كیټی سوځیت، ئاوه‌دانیه‌کی ریژه‌یی و دروست كړنی ریگه‌وبان ریځخستنی بازرگانی له‌و ناوچانه‌ی كه‌له ژیر دهسه‌لاتی خوځان بوو. به‌لام هاوکاری و دهستیكه‌ل‌كړدنیان له‌گه‌ل‌گروپه جیهاده توندروه‌وه‌كانی تر، كه له ناوځوی نه‌فغانستان چالاك بون، تیوه‌گلانیان به تیرور و توندوتیژی قه‌ومی، پیښلی مافی مرؤف، له ناوبردنی كه‌له‌پوری ئاین و كه‌لتوره جیاوازه‌كانی نه‌فغانستان، دروست كړن و قاچاغچیتي ماده‌ی بیه‌وشكه‌ر و به‌گژاچونه‌وه‌ی ماف و نازادیه كه‌سییه‌كان...هتد، سه‌رئه‌نجام هه‌موو نه‌مانه، بونه هو‌کاری نورخستنه‌وه‌و لیدانیان له سالی ۲۰۰۱ له لایه‌ن نه‌مريكا و هیزه‌كانی هاوپه‌یمانانه‌وه.

پاش راگه‌یاندنی جه‌نگی نژ به‌تیرور له‌سالی ۲۰۰۱ و روخاندنی دهسه‌لاتی تالییان له ولاته‌دا، به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا تالییان به‌جوړیک له‌جوړه‌كان، هر ریژه‌ی به‌مانه‌وه‌ی خویدا له نه‌فغانستان و پاكستاندا. له راستیشدا به‌دوباره سه‌ره‌ل‌دانه‌وه‌ی تالییان ه‌ردوو ولاتی نه‌فغانستان و پاكستان ربه‌پوی و نا سه‌قاگیری بونه‌وه له‌لایه‌ن تالییانه‌وه، له‌پال نه‌وانیشدا ناتو و نه‌مريكا، له سه‌رکه‌وتن و روخانی یه‌كجاری دهسه‌لاتی تالییان ناکارامه‌مانه‌وه، نه‌ك به‌و مانایه‌ی نه‌مريكا و ناتو له جه‌نگی نژ به‌تالییان نوران، به‌لكو جه‌نگیك بوو كو‌تاییه‌كه‌ی دیار نه‌بوو. جیاواز له‌گروپه جیهاده‌كانی تر، له نه‌فغانستان تالییان موړکیکی ناسیونالستی و ناوځوی نه‌فغانی پیوه‌دیاره، بویه نه‌مريكا به‌دوای ستراتیتیژی نویی و سیاستی نوی بوو له‌گه‌ل نه‌م گروپه‌دا. بو نمونه نه‌مريكا به‌شیوه‌یه‌کی ره‌سمی له سالی ۲۰۲۰ له‌گه‌ل بزوتنه‌وه‌ی تالییان دانیشتیان نه‌نجامداو له مانگی شوباتی ۲۰۲۰ ریكه‌وتنیکیان واژوكرد. كه ریكه‌وتن له‌سه‌ر راگرتنی هه‌موو جوړه هیرش و ده‌ستدريزه‌ك بو هیزی نه‌مريكی و ناتو، له‌به‌رامبه‌ردا نه‌مريكا بریاریدا تامانگی ئایار ۲۰۲۱ هیزه‌كانی خو‌ی له نه‌فغانستان بكشینیته‌وه.

له ئیستادا نه‌فغانستان له به‌رده‌م چاره‌نوسیکی نا رؤشندایه، دیار نییه دهسه‌لاتی تالییان یان تالییانی نوی چ جوړه ره‌فتاریك و مو‌دیلیکی حكومرانی پیاده ده‌كات له‌گه‌ل‌گه‌له جیاوازه‌كانی نه‌و ولاته‌دا چو‌ن خو‌ی

دهگونجیت. چۆن بیرو باوهری خوی لهگه‌ل فرهی مه‌زه‌هبی و جیاوازی سیاسی له‌ناوخوی ئه‌و ولاته‌دا ریک ده‌خات. تالییان چۆن ره‌فتار ده‌کات له‌گه‌ل پاشماوه‌کانی گروپی قاعیده و داعش که له ناوخوی ئه‌فغانستان و دهره‌وه که له ئه‌فغانستان جیگیر بون، سه‌باره‌ت به سیستمی جیهانی و ره‌فتاری سیاسه‌تی دهره‌وه له ئاستی ههریمی و جیهانی تالییان چ نیازیکی هه‌یه، چۆن ده‌توانیت په‌ره به‌و په‌یوه‌ندیانه و دلنیا‌یی به دنیای نیوده‌له‌تی بدات له‌به‌رامبه‌ر ره‌فتار ئاشتی ئامیزی خوی؟.

بینگومان هه‌موو ئه‌م پرسانه‌ بابته‌تی گ‌رنگ و ره‌فتار و چاره‌نوسی ئه‌فغان و ئه‌فغانیه‌کان و تالییانی به‌شیه‌یه‌کی تایه‌ت پیوه‌ به‌نده. له‌م تو‌یژینه‌وه‌یه مه‌به‌سته تیشک بخ‌ریته سه‌ر دوو روی ناوخوی و دهره‌کی سیاسه‌تی بزوتنه‌وه‌ی تالییان و چاره‌نوس و ئاینده‌ی ئه‌فغانستانا.

تالییان و پرسی ناوخوی

نه‌به‌ردی دل و بیر

له‌سه‌ره‌تای دیسه‌مه‌ری سالی ۲۰۰۶ گو‌قاری نیوزویکی ئه‌مریکی^۱، هه‌والی بلاوک‌رنه‌وه‌ی نامیلکه‌یه‌کی نو په‌ره‌ی له په‌راویکی بچوکدا به‌ره‌نگی شین و سپی بلاوک‌رده‌وه. که تیدا یاسای تازه‌ی تالییانی که‌له لایه‌ن مه‌لا عومه‌ر سه‌رکرده‌ی ئه‌وسای تالییانه‌وه نوسراو بوو، به ئیمزای خوی، به ئه‌فغانستانا بلاوک‌رابویه‌وه. ئه‌م نامیلکه‌یه کۆمه‌لیک ری‌سای سه‌پینراو بوو، که‌ده‌بو ئه‌ندامانی تالییان له‌سه‌ر خه‌لک جی به جییان بکه‌ن.

کتیبی یاسای تالییان به «لایحه» ناسراوه، له بنه‌ره‌تدا وه‌ک زنجیره ری‌سایه‌ک خوی پشان ده‌دات، به‌لام پاش سه‌رنج و تیروانین، لی‌ی وه‌ک مانیفیستیکی سیاسی دهره‌که‌یت، که دیدو تیروانینی خویان بو سیاسه‌تکردن ده‌خه‌نه روو، له‌بری ئه‌وه‌ی ری‌سایه‌ک بی‌ت بو ری‌کخستنی ره‌فتاری خو‌سه‌رانه‌ی ئه‌ندامانی گروپ یان چۆنیه‌تی مانه‌وه و وه‌فاداری بو گروپی تالییان، به‌لام لایحه وه‌ک مانیفیستیکی خوی نیشان

¹ Newsweek

دهدات، که سهرانی ئەم گروپه بهتایبهت (مهلا عومەر) لهو پښگهوه ههولای ئهوهیان داوه که دیدی هاوالاتیانی ئهفغانستان و تیروانینیان بو بزوتنهوهی تالییان بگورن و باشی بکهن، به واتایهکی تر نه بهریدکه بو بردنهوهی دل و بیرى ئهفغانیهکان.

لایحه پیک هاتوو له ۱۴ بهش و ۸۴ ماده، بهم کۆمهله پرسیایه سهران و ئەندامانی گروپ ههولیانداوه هیلیک بهینن بهسەر رهفتاری توندپهوانه و خوهرانهی خویمان که له ماوهی رابردودا له دیدی گهلی ئهفغان پپی تیوهگلابون. ئەوان مه بهستیان بوو تهواوی ئه و بابهتانه بخزیننه ناو ئەم لایحهیه، که هاوکاری باشکردن و چاکردنی روالهتی تالییان دهدات، له ناوخو و دهرهوهی ئهفغانستاندا. به مانایهکی تر پرسیای ۸۴ مادهی تالییان لهبری ئهوهی که کتیبیکی یاسایی بیتر زیاتر پهنگدانهوهی پینمایی نامهیهکی سیاسییه که ئامانج لی گورینی رای گشتی گهلی ئهفغانه تا له رۆژانی بی ئومیدی ئەم گهله سودی لی بینریت و لهو پښگهوه پیکهوه دهسهلاتی خویمانی پی زیاد بکهن. له مادهی ۷۸ لایحه هاتوو «مجاهید پیویسته لهسهری لهگهله کۆمهلانی خهلهک به رهوشتیکی ئیسلامیانه رهفتار بکات و دلایان بهدهست بهینیت و له خویمانی نزیک بکاتهوه، بهتهواوهتی وهک مجاهیدیک نوینهرایهتی ئەمارات ئیسلامی بکات. تا ههموو میلهتهکان و هاوالاتیان پیشوازی لی بکهن و دهستی هاوکاری لهگهله دریز بکهن» لیرهدا دهردهکهیت ئەم مانیفیسته که ناوی لایحهیه زیاتر بو گورینی دیده ئهفغانیهکانه بو تالییان.

د افغانستان اسلامي امارت

دمجاهدينو لپاره

لايحه

کتيبي: لايحه، نهاره تي ئيسلامي نهفغانستان، بو مجاهيدين

لهم کتیبه دا چۆنیهتی رڤهفتاری ئەندامانی تالییان دیاری دهکات، له‌روی شکل و شیوازی رڤهفتاریان، له‌گه‌ل خه‌لک و سه‌ربازانی بیانی و ئەفغانی، زیندانیان و سیخوړان، به‌جۆریک هه‌موو نازاردانی زیندانیان له‌لایهن ئەندامانی تالییان رڤیگری لیکراوه، ته‌واوی هه‌وللی ئەم لایحه‌یی مه‌لا عومه‌ر به‌و ناراسته‌یه‌یه متمانه‌ی خه‌لکی ئەفغانی به‌ده‌ست به‌ینن.

ئەم جۆره له‌ سیاسه‌ت‌کردن جۆریکه له‌ ستراتیژ که له‌سه‌ره‌تای دروست بونی تالییان بۆ گه‌شتن به‌ ده‌سه‌لات له‌ ناوخۆی ئەفغانستان، سویدان لئ بیانی. گه‌رچی پاش ئەم لایحه‌یه گروپی تالییان دوچارى کۆمه‌لیک رڤهفتاری توند‌ه‌وانه له‌ شاره‌کانی باشور و خۆره‌ه‌لاتی ئەفغانستان بویه‌وه، بۆ سه‌پاندنی هیزی خۆی له‌و ناوچه‌یه‌دا. به‌لام لایحه‌ی تالییان ستراتیژی ئەوان پشاند‌ه‌ات، بۆ هه‌ولدان و گرتنه ده‌ستی دوباره‌ی ده‌سه‌لات، خۆ نوێکردنه‌وه‌ی خویان و گۆرینی تیروانین بۆ ئەو گروپه که له‌ رابردودا له‌ دیدی ناوخۆی و ده‌ره‌کی تیوه گلابون.

میژوی ئەفغانستان پره له‌ ئالنگاری و نه‌بونی سه‌روه‌ری، سه‌روه‌ری و ناسه‌قامگیر. په‌نگه زۆر دژواربیت ته‌نها هۆکاریک ده‌ست نیشان بکریت، که بۆچی ئەفغانستان به‌م رۆژه گه‌شیت، چۆن رڤه‌خسیندرا دوباره تالییان ده‌سه‌لات بگرنه‌وه ده‌ست، ولاتیکی فره قه‌ومی و مه‌زه‌بی چۆن به‌یه‌کجاری درایه‌وه ده‌ستی تالییان. هه‌موو ئەمانه ئەمانگه‌یه‌نیته ئەو باوه‌رپه‌ی که ئەفغانستان یه‌کیکه له‌ هه‌ره ولاته ناسه‌قامگیره‌کانی ناوچه‌که‌و دنیا، به‌جۆریک ساغ بونه‌وه‌ی بۆ گروپیک، قه‌ومیک، بالیکی سیاسی، یان هینزیکى هه‌ریمی و نیوده‌وله‌تی به‌شیوه‌یه‌کی به‌رده‌وام یان له‌ هه‌ر سه‌رده‌می‌کدا دژوار بیت. هۆکاری ناسه‌قامگیری ئەفغانستان ئەوه‌نده زۆر و تیک ئالاه، دژواره جیابکریته‌وه. دیاره لاوازی به‌رپوه‌بردنی ولات له‌لایهن سه‌رانی ئەو ولاته پاش رڤوداوی ۱۱ سپیته‌مبه‌ر و رڤوخانی ده‌سه‌لاتی تالییان و قاعیده، پیکدادانی قه‌ومی و باله جیاوازه‌کان، هه‌ژاری و بیکاری، رڤهفتاری هیزه ده‌ره‌کیه‌کان به‌تاییه‌تی (تیکدانی جیگه‌و ناوچه‌ی ناسه‌ربازییه‌کان، بئ رڤیزی کردن به‌ کهلتوری ئەو ولاته به‌تاییه‌تی له‌ هی‌رشى شه‌وانه‌دا)، رکا به‌ری له‌سه‌ر سه‌رچاوه‌ی ده‌گمه‌ن به‌ تاییه‌ت ئاو و

زهوی، تاوان و بازارگانی به مادهی هوشبهر، ئایدولۆژیا و توندپهوی مهزههیی، سیاسهتی جیۆپۆلۆتیکی پاکستان و ولاتانی دراوسی ناوچهکه، هه موو ئەمانه هۆکار گه‌لێکن که له رابردودا په‌یکه‌ری سیاسی ئەو ولاته‌ی پێ لاواز و تیکشکینراو که پاش ۱۱ سپتەمبەر بنیاد نرایه‌وه.

دیاره له بۆشایی ئەو هه‌مووه‌هۆکاردا بزوتنه‌وه‌ی تالییان، به‌تایبهت خودی رابه‌ری ئەو گروه له پاش سالی ۲۰۰۶ ستراتیژیکی نوییان له مامه‌له‌کردن په‌یروه‌ی کرد، وهک ئەوه‌ی له لایحه‌دا هاتوووه تابتوانن له رۆژانی نائومییدی گه‌لی ئەفغانستان، ئەمان سود له‌و بارودۆخه‌ وه‌ربگرن و دوباره بگه‌نه‌وه ده‌سه‌لات.

نه‌به‌ردی دل و بیر^۲، ستراتیژیکی سه‌ربازییه که ئامانج لێی هینانه‌دی سه‌قامگیری به‌تایبهتی له‌و ناوچانه‌ی که شۆرشیان تیدا بالاده‌ست و چالاک تره، به‌مانایه‌کی تر ئەم ستراتیژه تاکتیکی نژه شۆرشی و شۆرشگیرانه‌یه، میژوی ئەم تاکتیکه ده‌گه‌رپه‌وه‌ بو نێوان سالانی جهنگی نووه‌می جیهانی و جهنگی سارد به‌تایبهتی ئەزمونی ئەمریکه‌کان دژ به شۆرشگیرانی قیتنام له جهنگی قیتنامدا، ئەزمونی به‌ریتانیه‌کان له مالایا، عه‌مان، عه‌دن و یه‌مەن له‌زۆر شوینی لیکه به‌کار گیراو سویدی لیبینرا. کرۆکی نه‌به‌ردی دل و بیر کۆمه‌لیک هه‌نگاوی کردار و خیران که به لیدانی خیرا ناسراوه، خۆی ده‌بنیته‌وه له هاوکاری کردن و ئاورپانه‌وه‌ی خیرای ئەو خه‌لک و ناوچانه‌ی که وه‌لایان بو شۆرش و شۆرشگیران هه‌یه، جیاکردنه‌وه لیبیان به کۆمه‌لیک کاری مروّف دوستانه له راکیشانی ریگاو بان، دروستکردنی قوتابخانه و باله‌خانه و دابین کردنی ئەو پینداویستیانه‌ی که زه‌مینه‌سازی بو ریگه‌کردن له شۆرش ده‌کات، زیاتر ئامانج لێی دروست کردنی سه‌قامگیری نه‌ک گه‌شه‌سەندنی بنه‌رته‌ی.

ولایه‌ته یه‌کگرتوه‌کانی ئەمریکا پاش روداوی ۱۱ سپتەمبەر سیاسه‌تی ده‌ره‌کی له‌سه‌ر بنه‌مای ئاسایش و سه‌قامگیری خۆی هاوپه‌یمانانی دارشت بۆیه هه‌ستا به لادان و روخاندنی ریکخراوی قاعیده‌و بزوتنه‌وه‌ی تالییان، له‌سه‌ر بنه‌مای ستراتیژی سه‌ربازی دل و بیر هه‌ستا به‌ته‌رخانکردنی بوجه‌یه‌کی زۆر بو ئەفغانستان

² battle of hearts and minds

که به پيی تويزينه و هيه کی سه نته ری نيوده و له تي فاينستين³ سر به زانکوی تافنس ئەمريکا له نيوان سالانی (۲۰۰۳ - ۲۰۱۰)، بری (۲.۱ مليار دۆلاری)، له ئەفغانستان خهرج کردوه ئەويش له پريگه ی بهرنامه ی ليدانی خيرا هاوکاری ئەو ناوچانه ی که شۆرشى تيدا بووه یان نا سه قامگير بووه، به پيی هه مان راپۆرت ستراتيجی نه به ری دل و بير له لایهن ئەمريکا و هاوپه يمانانی کاریگه ری وای نه بووه و ئامانجی خوی نه پيکاوه یان ئەگه ر کاریگه ری هه بوو بیټ زۆر کورت مه ودا بووه. له بهرامبه ردا به پيی تويزينه و هيه کی سه نته ری ئاسیاء له سالی ۲۰۱۹ که سود له راپرسی وهرگيراوه له سه رتاسه ری ئەفغانستان ئەنجام دراوه، له وه لآمی پرسیا ری پرۆسه ی ناشتی نيوان ئەمريکا و بزوتنه وه ی تالییان ولایه ته کانی، ئەرزگان ۸.۸۴٪، کنر ۸.۸۳٪، پکتیکا ۱.۸۰٪ زۆرترین ریزه ی ههستی خۆشبهختیان دهربرپوه به ئەنجامدانی پرۆسه ی ناشته وای نيوان تالییان و ئەمريکا له بهرامبه ردا ولایه ته کانی، دایکندی ۵.۳۱٪، پهنجشیر ۶.۴۲٪، بامیان ۱.۴۴٪ که مترین ههستی دلخۆشیان دهربرپوه. به شیوه یه کی گشتی ۶۴٪ خه لکی ئەفغانستان بروایان به پرۆسه ی ناشتی نيوان ئەمريکا و بزوتنه وه ی تالییان هه بووه و ههستی خۆشحالیان پيشانداوه. ئەمهش له پرۆسه ی کشانه وه ی ئەمريکا به باشی خوی نیشاندا، که تالییان له شاره گه وره کانی وهک کابول و قهنده هار بی روه روه بونه وه ی خه لکی توانی ئەو ناوچانه کۆنترۆل بکات، هه تا زۆریک له سوپای ئەو ولاته بی روه روه بونه وه به چه کی ده ستیان خویان راده ستی گروپی تالییان کرد. بۆیه له نه به ری دل و بیری ئەفغانیه کان له نيوان ئەمريکا و تالییان وا دهرده که ویت براوه ی یاریه که تالییان بیټ، بۆیه له به رگی نامیلکه ی لایحه ی تالییان (مه لا عومه ر) نویویه تی «ئەمريکا به لینی شکستدانی به ئیمه ناوه، خوداش به لینی سه رکه وتن به ئیمه ده دات، بۆیه ئیمه چاوه ری ده بین بزانی کام له به لینه کان دینه دی، سوین به خودا ئەوه نایه ته دی، ته نها به لینی خودا نه بیټ». له راستیدا ئایا تالییان براوه ی یاریه که بوو، ئایا ئەمريکا شکستی هینا، ئەمانه پیویستی به شروقه ده بیټ که له م تويزينه وه هه ول دهریټ وه لآم بدریته وه.

³ Feinstein international center

⁴ The Asia foundation

تالییان و بابەتی دەستور

کاتیڤک ولایه ته یه کگرتوه کانی ئەمریکا تالییانی له دهسه لاتی ئەفغانستان دورخسته وه له سالی ۲۰۰۱. کونفرانسیک له ئەلمانیا بۆ جیگرتنه وهی دهوله تیک بۆ ئەفغانستان گفتوگۆی لیوه کرا، له و کاته دا بزوتنه وهی تالییان خرایه دهره وهی گۆرپانه که و بۆچونی ئەوان نادیده گیرا، هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوه دهگه رایه وه ئەمریکا و خاوهن سوومه ند و براوه کانی جهنگی ۲۰۰۱ پینان وابوو که ئاینده ی سیاسی تالییان کۆتایی پی هاتوه. پاش تپه ربونی دوو دهیه له دامه زرانندی دهوله تی نویی ئەفغانستان، دوباره دهسه لاتی تالییان بالی کیشایه وه به سه ر ئەو ولاته دا، وا دیته پیش چاو تالییان بۆ جیگیرکردنی دهسه لاتی خۆی به ره و گۆرانکاری دهستور ههنگاو بنیت. ئەویش یا له ریگه ی هه مواری دهستوری ئەو ولاته، یان له ریگه ی لادانی دهستوری ئەفغانستان و دانانی دهستوریکی نوی یان بی دهستور، به لام دیدگای ئەم گروه چ پیگه یه کی میژوی ههیه له سه ر سیستمی یاسایی و سیاسی ئەم ولاته دا.

دیدگای تالییان له باره ی دهستور زۆر شه فاف نه بووه، دوو به لگه نامه ههیه که بۆچونی تالییان پشان ده دات بۆ دهستوری ئەفغانستان، ئەوانیش ره شنوسی دهستوری تالییان به ناوی «دهستوری ئەماره تی ئیسلامی ئەفغانستان»، که نوسراوه له لایه ن کۆمه لیک موفتی و شه رع ناسی تالییان له سالی ۱۹۹۸، ره شنوسی «په یمان نامه ی ئەماره تی ئیسلامی ئەفغانستان» که له سالی ۲۰۲۰ به شیوه یه کی نه ینی رزی گرت و که وته ده ست خه لک، گه رچی وته بیژی ئەو گروه به ره په چی ئەوه ی دایه وه که ره شنوسی «په یمان نامه ی ئیماراتی ئیسلامی ئەفغانستان» له لایه ن ئەوانه وه نوسراییت، به لام ناوه رپۆکی ئەم ره شنوسه له گه ل کۆمه لیک بۆچونی سه رانی ئەم گروه یه ک ده گریته وه.

چه ند سیناریویه ک هه ن بۆ شیوازو شکلی حوکمرانی له ئەفغانستان له وانه (ئەماره تی ئیسلامی، کۆماری ئیسلامی، حکومه تی ئیسلامی، خه لک سالاری دینی، پادشاهی ایسلامی)، که له نیوانیاندا فۆرمی ئەماره تی ئیسلامی یه کیکه له ئەگه ره به هیزه کان بۆ شیوازی حوکمرانی له ئەفغانستان، ئەم شکله له

حکومپرانى(ئەمارەتى ئىسلامى)، بە بۆچونى ئەوان بەو شىۋازە دەبىتت كە لەماوەى رابردوو واتە پىش رۇخانىان لە سالى ۲۰۰۳ كە ئەزمونيان كرىووه، سۇدى ئەم شكلە لە حكومپرانى بۇ تاللىيان زور بىكىشەو بى سەر ئىشەيه، بەجۆرىك هېچ پىويستى بە دانانى دەستور، دامەزراندنى ئورگان و ھەلبىزارىن نىيە.

دىارە سىستىمى ئەمارەتى ئىسلامى، دوچارى ئالنگارى زور دەبىتەوه، چونكە پىكھاتەى سىستىمى جىھانى نوپى لەسەر بنەماى دەولەت- مىللەت يان دەولەتى نەتەوه دامەزراوه، كە گرىنگترىن رەگەز بۇ دەولەتى نەتەوه برىتىن لە (خاك، خەلك، حكومت و دەسلەت) ە، كە دەسلەت گرىنگترىن رەگەزى ھزرىە بۇ دەولەت، بۆيە لە سەدەى بىست و يەكەمدا نالۆرىك دىتە پىش چاۋ، كە دەولەتىك بى هېچ ئورگان و ھەلبىزارىن و دەستور و رىسايەكى دىارى كراۋ بەرپۆهەبىرەت،

لەدرىژمەودا جىگەى خۆبى لەسىستەمى نىۋدەولەتى و كۆمەلگاي نىۋنەتەوھىي بكا تەوه. لە لايەكى تر نەوھى نوپى ئەفغانى لە سىستەمى ئىستاي ئەفغانستان ماندووه كە كۆمارى ئىسلامى ئەفغانستانە، لەو ماوھىدا لەدايك بون ، بۆيە قبولكرىنى سىستىمىكى وەك ئەمارەتى ئىسلامى كارىكى دژوارە، ھەروھەا قبول كرىنى كۆى چىن و توپژ و مىللەتانى ئەفغان لەسەر بنەماى سىستىمى ئەمارەتى ئىسلامى پىشو كارىكى دژوارە دەبىتت لەبەردەم تاللىيان.

ھەرچى سىنارىۋى سىستىمى حكومپرانىەكانى ترە (كۆمارى ئىسلامى، حكومەتى ئىسلامى، خەلك سالىرى دىنى، پادشاھى اسلامى)؛ ھەموو ئەمانە سۇدو ئالنگارى خۆيان دەبىتت بۇ تاللىيان و خەلكى ئەفغانستان. لەبارودۇخى ھەلبىزارىنى مۇدىلى سىستىمى كۆمارى لە لايەن تاللىيان سۇدى ئەوھى دەبىتت كە سىستىمى ئىستا پارىزگارى لى دەكرىت، ئورگان و نام و دەزگاكان دەمىننەتەوه، دەستورى ئىستاي ئەفغانستان بەركار دەمىننەتەوه، جىاوازى دەسلەتەكان پارىزگارى لىدەكرىت، گروپى تاللىيان بەشىۋەھىكى مەشروع داخلى ھىزى سەربازى ئەو ولاتە دەبىتت و دەبىتتە جى پەزامەندى ئەو فرە نەتەوھىيەى لە دەستورى ئەو ولاتەدا ھاتووه.

له لايهكى تر جىگهى رهمه ندى كومه لگاي نيوته وهى دهيت، به تايهت (ناتو، ئەمريكا، يهكيتى ئەوروپا).
ئەمەش دهيتته هوى ئەوهى كه هاوكاريه كانيان بو ئەفغانستان بهردهوام بيت.

به لام ئالنگارى مۇديلى كۆماری ئىسلامى ئەوهيه، زياد له سى دهيهيه، تالبيان له ههولى دامه زاندى مۇديلى
ئەماراتى ئىسلاميه، له پيناو ئەو ناوهدا جهنگىكى زورى تىپه راندوه، بويه رازى كردنى تالبيان بو مۇديلى
جمهورى ئىسلامى كاريكى نژوار دهيت، له كاتىكدا كه خوى به براوهى جهنگ داده نيت، ئەم مۇديله پيوستى
به يه كپزى و بونى سوپاي به هيز بو پاريزگارى كردن لىيى، له روى دهره كيش ئيرادهيهكى به هيزى
نيوده وه ته نيهه بو پشگيرى كردنى ئەم مۇديله، له لايهكى گهنده ليهكى زور له مۇديلى جمهوريه تى ئىسلامى
ئەفغانستان له ماوهى رابردو خهلكى ئەو ولاتهى دوچارى بى ئوميدى و بيزارى كروه.

دياره مۇديله حكومرانيه كانى ترى وهك (حكومه تى ئىسلامى، خهلك سالارى دىنى، پادشاهى ئىسلامى)، ئەم
جوره له مۇديلانه سود و ئالنگارى خويان دهيت، به شيكان به هوى كۆن بونى مۇديله كه، به شيكى تريان
به هوى ئەوهى ئەم جوره له مۇديلانه پيوستى به فكهرو هزرى سهردهميانه و خويدنه وهى واقعى دنياى نويه
كه بزوتنه وهى تالبيان گرفتى تيورى نوسى دىنى، يان زاناي ئىسلامى هيه، كه سود له بوچون و
بيروكه كانيان وهربگيريت كه بو دنياى حكومراني ئەمرۆى ئەفغانستان پيوسته. له لايهكى تر زور نژواره
كه نه وهيهك له هردوو رهگهز به زانستى سهردهم و نوسينه كانى (جان جاك رۆسو، كانت، مونتسكيو،
جون ستوارت ميل) راهاتون تا نوسينى زانا ئىسلاميه كانى تر بهم مۇديله حكومرانيه رازى بكرين.

بويه مۇديلى حكومراني و پياده كردنى ئەوهى به ويستى فرهى و خهلكى ئەفغانستان بيت له لايهك و
بزوتنه وهى تالبيان له لايهكى تر، گه وره ترين ئالنگارى بهردهم تالبيان و خهلكه كه يه تى كه ئەفغانستان
دوچارى تهنگ و چه له مه و ناسه قامگيرى زور دهكاته وه له ئايندهدا.

تالبيان و گروپه جيهاديه كان

يه كيكى تر له ئالنگارييه كانى به ردمم حكومرانى تالبيان، گروپه جيهاديه كانن، كه له ماوهى دهيه كانى رابردودا ييگهى خويان له ئهفغانستان بههيز كردووه و ئاشناى عادات و تهقاليد و بيرو باوهرى خهلكى نهو ولاتن. پيچهوانهى تالبيان كه ئامانجى سهپاندى دهسهلاتى خوئى بهسهر ئهفغانستان و ناوچهكانى پهشتو نشينه، ئهه گروپانه جولانهويهكى ئيسلامى جيهادى جيهانين، ئامانجيان سهپاندى ههژموني خويان بهسهر جيهان و دروست كردنى خهلافهتى ئيسلامى جيهانیه. ئهه گروپانه بؤ گهشتن به ئامانجى خويان پيويستيان بهسهر زهمينيك ههيه تا دهسهلاتى خوئيانى پي دريژه بدن وهك له ماوهى رابردودا له عيراق و سوريا بينرا. پاش روخان و كهمكردنهوهى دهسهلاتى داعش له عيراق و سوريا، بهشيكى زورى نهو جهاديانهى لهئفغانستان و ولاتانى ئاسايى ناوهند هاتبون، رويان كردهوه ئهفغانستان، له ئيستاذا خاكى ئهفغانستان باشتريه مولگهيه بؤ ئهه گروپانه.

يه كيك له نيگه رانيه كانى دنياى ههرىمى و نيودهلهتى نهويه كه دوباره ئهفغانستان بيته مولگهى گروپه جيهاديه كان، گروپه جهاديه كانى وهك (داعشى خوراسان، قاعيده و تورپى حهقانى، گروپى ترى وهك لهشكرى طيبه). لهنيو ئهه گروپانه داعشى خوراسانى كه گروپيكن بهدواى سهپاندى بهشيك له خهلافهتى ئيسلامين له ناوچهكانى خوراسانى كون كه پيگ هاتووه له ئهفغانستان، پاكستان و ئاسيائى ناوهند. داعشى خوراسان و تالبيان گرفت و كيشه ههيه لهنيوانياندا، ههه له روى ئايدولوزيا و بهرنامه ههه له روى سهرچاوهى داها، ئهه مان تالبيان به گروپى ناسيوناليسى ناوزهد دهكهن، پييان وايه بهرنامهى تالبيان تهها بؤ دهسهلات و حكومه تدارى ئهفغانستانه، نهك نهو خهلافهته ئيسلاميه جيهانیهى كه ئهه مان به ئامانجيه وهن.

داعشى خوراسانى پيگ هاتووه لهو گروپانهى كه له پاشماوهى ريكخراوى قاعيده، گروپى جولانهوهى تالبيانى پاكستانى، كه له ئهه نجامى ئوپه راسيونى سوپايى پاكستان دژ به تيرور له سالى ۲۰۱۰ ههلهاتن و لهولايهتى نهنگرهارى ئهفغانستان نيشتهجى بون. سهرهتا وهك په نهانده سوئزى خهلكى ناوچهكهيان راکيشا

له هاوکاری چهک و تهقه مهنی و ژن و ژنخواری، پاش کوژرانی (حهکیم الله محسود) سهروکی ئەم گروپه له سالی ۲۰۱۳دا، ئیدی ئەم ریکخراوه بون به چند گروپیکی بچوک و دابهش بون. لیڤهوه دهستیان کرد به تاوان، رڤاندن، وهگرتنی پاره و باج، بیزارکردنی خه لکی ئەو ناوچانهی ئەمان دهسه لاتیان تیدا هه بوو ئەمه رڤهفتارانەیان په یوهندیانی له گه ل تالییان خراپترکرد. پاش راگه یاندنی دهوله تی ئیسلامی له (عیراق و شام)، پاشماوهی ئەم گروپه له گه ل پاشماوهکانی قاعیده له ئەفغانستان و پاکستان که خو یان هه شاردا بوو له گه ل چن گروپیکی تری وهک (تیپی توحید، انصار الخلافت و الجهاد، جنرالله)، له گه ل داعشدا هه موو ئەم گروپانه پیکه وه به یه تیان پیک بهست بون به لقیک له دهوله تی ئیسلامی له عیراق و شام، به ناوی داعشی خوراسانی له سالی ۲۰۱۵ خو یان راگه یاند.

ئەم ههنگاوه وای کرد په یوهندیان له گه ل تالییاندا تیک بچیت و له ماوهی رابردودا دوچاری پیکدادانی خویناوی بونهوه له خاکی ئەفغانستان، به تاییهت له ناوچهکانی خوره لاتی ئەفغانستان، دهسه لاتی زوریان هه یه، به شیوازی شانەیی نوستو له ناوچهکانی وهک قهندههار و کابولی پایتهخت بونیان هه یه، بویه ئەم گروپه وهک گورهترین هه ره شه بو سه ر ئاسایش و سه قامگیری ئەفغانستان و تالییان هه ژمار ده کرین.

دیار نییه تالییان چۆن ده توانیت ئەم ئاگره ی له دلی سیستمه کهیدا هه یه بکوژینیت هوه، له کاتیکدا ئەم گروپانه به باشی شارهزای جهنگ هیرشی خوکوژی، تاوانی رڤاندن، ترس و توقاندن. له گه ل کشانه وه په یه زهکانی ئەمریکا بهرپر سیاریه تی هیرشکی خوکوژیان گرت هه ستو که له فروکه خانه ی کابولی پایتهخت ئەنجام درا. که بوه هوی کوژرانی چن دین هاو لاتی و سه ربازی ئەمریکی. له ئیستاشدا داعشی خوراسانی و گروپه بچوکهکانی تر، یه کیکن له ئالنگاری جدی له بهر ده م دهسه لاتی تالییان که ده کریت ئەفغانستان دوچاری تهنگ و چه له مه بکن.

تالییان و پرسى دهرهكى

تالییان و دنیایی ههریمی جیهانی

پاش بیست سال له رڤداوی ۱۱ سڤتته مبهه. جیهان دوباره شاهیدی گه رانه وهی دهسه لاتی تالییانه. جهنگی جیهانی دژ به تیرۆر به سه رۆکایه تی و فه رمانه وهی ئه مریکا، پیناچیت ئامانجی خوی به دهست هیئا بیت. ئاماره کانی سه نته ری جیهانی لی کۆلینه وهی تیرۆریزم ئه وه میان نیشناداوه ژماره ی ئه وه هیرشانه ی که له سالی ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۹ ئه نجام دراوه، چوار به رابه ر زیاتره له وه هیرشانه ی له سالانی دهیه ی ۱۹۸۰ ئه نجام دراوه و پریژه ی قوربانیه کان، شهش به رابه ر زیاد ی کردووه، لانی کهم له ۶۳ ولاتی جیهانی یهک هیرشی تیرۆرستی تۆمارکراوه یان یهک کهس بوته قوربانی. زۆرتین پریژه ی قوربانیا نی دهستی تیرۆر له ولاتی ئه فغانستان، نه یجیریا، عیراق، سوریا، سوّمال بووه، ئه مانه ئه وه جیگایانه که به شیوه یهکی فیزیکی جهنگ له دژی تیرۆری تیدا کراوه ئامانجیک که سیستمی نویی جیهانی له سه ره کیتین ئه رکه کانیه تی. زیاتر له ۳۸ ملیون خه لک به شیوازیکی زۆره ملی له نه نجامی جهنگی ئه مریکا له پاش ۱۱ سڤتته مبهه له ولاتی (سوریا، عیراق، ئه فغانستان، یه مهن، لیبیا، سوّمال و فلیپین) ئاواره بون، ئه م پریژه له ئاواره بون زیاتره له ته واوی پریژه ی ئاواره بونانه ی که پاش سالی (۱۹۰۰) جگه له جهنگی نووه می جیهانی، که له نه نجامی جهنگه وه بوون، وا دیته پیش چاو ئه م ستراتیژ و هه ولدانه پیویستی به جیگرتنه وه و پیکاری نویی تره.

جیهانی پاش جهنگی سارد و کۆتای سه ده ی بیست، وا دهاته پیش چاو دنیایه کی مۆرالتر، رۆلی ریکخراوه ناحکومیه نیوده وه له تیه کان، نه ته وه یه کگرتوه کان، ئه نجومه نی ئاسایش له یه کلای کردنه وه ی هه ندیک له پرسه نیوده له تیه کان و دهستی وهردانی به شه رڤۆستانه بیت. به لام ۱۱ سڤتته مبهه ره جهنگی ئه فغانستان و عیراق ئامانجی سیستمی نویی نه هیئا یه دی، به لکوه دورکه وتنه وه له کۆدهنگی و تاکرپه وه ی له سیاسه تی جیهاندا به دی کرا، هیرش بۆ سه ر عیراق به یه کتیک له وه هه نگاوه تاکرپه ویانی ئه مریکا داده نریت له سیاسه تی جیهانیدا.

ئەمريكا تالپان

ستراتيژى ئەمريكا پاش سالى ۲۰۰۱ بەتەواوى لەسەر بنەماى ئاسايشى نىشتمانى و سەقامگىرى نەتەوى ئەمريكا دارپژرا، بە واتايەك ھەموو جموجولېك ئەگەر سەربازى و بەشەردۆستانەش بىت پيويستە لەسەر بنەماى ئاسايشى نىشتيمانى دابريژرئيت. لەم روانگەيەوہ ئەمريكا جەنگى جىھانى دژى تيرورى راگەياندن چونكە مەترسى بۇ بەرژەوہندى و خەلك و ئاسايشى ئەمريكا دروست كرديوو. بەردەوام بونى گروپە جىھادىە ئىسلامىە جىھانىەكان، لەگەل گروپە ئىسلامىە ناسيؤنالستىەكان، ئەمريكاي ھىنايە ئەو بروايەى كە رېنگا چارەى نوئى بخاتە روو.

لەروانگەى نوئى ئەمريكانا جىكارىەك ھەيە لەنيوان گروپە جىھادىەكانى ناو ئەفغانستان، لەگەل تالپان. گروپە جىھادىەكان ئامانجىكى جىھانىان ھەيە، لەسەپاندنى ئايدۆلۆژىاي خويان، بەلام تالپان ئامانجىكى ئىسلامى نەتەوہخوازى ھەيە، ئەويش لە چوارچىوہى ئەفغانستان ناوچەكانى پەشتو نشين، رەنگە بەدەر لە ھۆكارو ئامانجەكانى ترى ئەمريكا، ئەمە خالى سۆز بىت بۇ ئەوہى ئەمريكا ھەنگاوى بەرەو رېكەوتن لەگەل تالپان ناييت. پاش بيست سال لە جەنگى دژ بە تيرور لە ئەفغانستان و خەرج كرىنى پارەيەكى زور لەم ولاتە، نە ھاوکار بوو بۇ بنياد نانى دەولەتى نەتەوہ و نامەزاندنى سوپايەكى بەھىزى نىشتمانى، نەتوانرا پرسى تيرور لەو ولاتە بنبر بكرئيت، بەلكو لەبەرامبەردا، دەولەتتىكى پر لە گەندەلى و شكست خواردو لەدايك بو، ئەمەش بۇ ئەمريكا نالۆژىكى بوو، كە لە ھاوکارى و پشگىرى ئاوا سيستم و دەسەلاتىكدا بمىنيتەوہ، ئەفغانستان بۇ ئەمريكەكان وەك پارەيەكى دوو ترليون دۆلارى ونكراو تەماشا دەكرئيت. ئەمە بەو مانا نىيە كە ئەمريكا پشتى دەولەتى ئەفغانستانى چۆل كرديت، يان لە بەرامبەر تالپاندا دۆرا بىت، بەلكوو ئەوہ دەولەتى ئەفغانستان بوو كە سەرەپاي ئەم ھەموو ھاوکارىە نەيتوانى پىنگە و دەسەلاتى خوئى بپاريزئيت، لە لايەكى تر، كشانەوہى ئەمريكا لە ئەفغانستان بە واتاي تيشك خستنه سەر ناوچەى تر و پرسى تر لەجىھاندايە، نەك بەماناي دۆران ئەو و برىنەوہى تالپان بىت، خودى تالپان نەرمى نىشانداوہ، بۇ گۆرپىنى

رہفتاریان، واتہ له پال ھوکارهکانی تر، مہرجی گورانکاری له رھفتار و دنیا بینی نوی له لایہن تالییان
ئەمریکای پراکتشا بو ریکهوتن لهگهل تالییان، کهواته یاریهکه بهواتای براوهو براوه لیک دهریتهوه نهک
دوران و بردنهوهی لایه نیکیان.

ریکهوتنی ئەمریکاو و تالییان له مانگی شوباتی ۲۰۲۰، له قهتر ههنگاوکی کرداری نیوان ئەم دوو لایه نه
بوو، لهسەر بنه‌مای ئاسایشی نیشتمانی ئەمریکا داریژرا. گهرچی له دهستپینکی ریکهوتن نامهکه‌دا
هاتووہ «ریکهوتنی ناشتی نیوان تالییان و ئەمریکا به مانای ریکهوتن لهگهل دهوله‌تیک و ولایه‌ته
یه‌کگرتوه‌کانی ئەمریکا نیه، به‌لکو ریکهوتنی ناشتی نیوان دهوله‌تی ئەمریکا و تالییان» ه، به‌و مانایه که
ئەمریکا تالییان له‌پوی نیوده‌وله‌تی به دهوله‌ت نانسینت واته دروست کردنی دهوله‌تیک به ناوی ئەماراتی
ئیسلامی تالییان هیچ باوه‌ریک و پشگیریه‌کی نیوده‌له‌تی له‌پشت نابیت، به‌لکو ههرجوره سیستمیک که له
لایه‌ن تالییان‌هوه داده‌م‌زریت ده‌بی له‌ژیر ناوی ئەفغانستان بیت وه‌خودی ئەم سیستمه‌ش گرفتیکه گهره‌ی
به‌رده‌م تالییان لهگهل دنیای دهره‌وه‌ی خویدا، که به‌ستراوه به رھفتاری تالییان له ناوخو دهره‌وه، بو به
فهرمی ناساندی که پرۆسه‌یه‌کی دور و دریزه بو.

ده‌قی ریکهوتنامه‌که له‌سهره‌تادا له‌سهر هه‌مان بنه‌مای سالی ۲۰۰۱ سیاسه‌تی دهره‌وه‌ی ئەمریکا داریژراوه،
ئەویش ئاسایش و سه‌قامگیری ئەمریکایه، له سه‌ره‌تای ئەم ریکهوتنامه هاتووہ «گرنتی و میکانزمی کرداری
که ریگریت له به‌کاره‌ینانی خاکی ئەفغانستان له لایه‌ن هه‌رگروپیک بو‌سه‌ر ئاسایشی و به‌رژه‌وه‌ندی
ئەمریکا و هاوپه‌یمانانی»، ئەمه‌ش ئەرکی تالییان قورس ده‌کات، که ده‌بیت ریگری و روبه‌پوی ته‌واوی ئەو
گروپانه بیته‌وه که جیهادین و ئیستا له خاکی ئەفغانستاندا چالاکن. به‌شیک له لیکۆلینه‌وه‌کان ئەوه‌یان
خستوه‌ته روو، که تالییان رۆلێکی جیگروهه ده‌گریت وه‌ک هیژیکه پرۆکسی بو ئەمریکا له‌م ناوچانه‌دا،
به‌لام پرسیار ئەوه‌یه ئایا به‌راستی تالییان به به‌رگی ئەفغانستان پرۆژه‌یه‌کی ئەمریکه نوییه له‌و ناوچانه‌دا
به‌رامبه‌ر نه‌یاره‌کانی ئەمریکا.

بهۆی ئه و پيشكهوتن و شوږشې له بوارې ته كنه لوزياى جهنگ ږويداوه له لايهن ولاتانى زلهيز، له نيوهندهدا نهمريكا ږوليك و توانايه كې بهرچاوى ههيه، پييان وايه جهنگ به شيوازه كلاسيك زيان گيانى و مادى زورى ههيه. ږولى ناميره جهنگيه پيشكهوتوه كان لهوانهش فروكه ي بى فروكه وان كاريگه رتر و كم خه رچترن، ههركات و له هه شوينيك ناسه قامگيرى و بونى هه ږوويك مهترسى له سهه ناسايشيان دروست بكات، دهتوانن به خيراى به نامانچ بگيرين. ږوانينى نهمريكا نه وهيه نه گهه نه افغانستان بيته سهرچاوه ناسه قامگيرى، نهوا له ږيگه ي نهو فروكه بي فروكه وانانهمي كه جيگير كراوه له ناوچه كه دا، هيرش بكات سهه نامانچي ويستراو، بو نهمريكا نه ستراتيژه كه خه رچتر و كاريگه رتره.

چين و تاليبان

له ماوه ي ږاږدودا سه رانى تاليبان گه ږيكي ديپلوماسيان نه جامدا به ناوچه كه دا، لهوانهش سه ردانى مؤسكو و په كينيان كږدو سه فيرى هينديان له قهتهه بينى. له بهياننامه يه كې وهزاره تى دهره وهى چين له مانگى ته موزى ۲۰۲۱ هاتووه "وهزيرى دهره وهى چين له گه ل مه لا عه بدلغنى برادر له شارى تيانجين يه كتريان بينيوه و پييان ږاگه ياندوه: كه چين و تاليبان وهك هيږيكي چالاك له پال هيږوگروپه كانى ترى نه افغانستان ده ناسيت، نوميد هواريشن ږولى كارا بگيرن، له ږروسه ي ناشتى لهو ولاته داو سياسه تى يه كپارچه ي بگرنه بهر، داواشى كږدوه كه نابيت ږيگه بدات كه خاكى نه افغانستان له لايهن گروپه كانى تر به تايبه تى گروپى (جولانه وهى ئيسلامى توركستانى خوږه لاتى)°، دژ به ناسايش و سه قامگيرى چين به كار بهيږيت. له به رامبه ردا (مه لا برادر) هه موو به ليږنيكى به وهزيرى دهره وهى چين داوه كه تاليبان كار بو ناشتى و سه قامگيرى ناوچه كه دا دهكات و ږيگه نادات كه خاكى نه افغانستان دژى بهر ژه وهندى و ناسايشى چين به كار بهيږيت".

گهه وا دابنريت تاليبان ږوژه يه كې نهمريكى دژ به چينه، نهوا به تيږوانين له ناوه ږوكى ږيكهوتن نامه كې تاليبان و نهمريكا، نهه گريمانه توشى ږاراډوكس دهكات، چونكه نهمريكا جهختى له سهه ږوبه ږوبونه وهو

⁵ East Turkestan Islamic Movement

به کارنه هیئانی خاکی ئهفغانستان کربووه، له لایهن گروپه جیهادیهکان نژ به ئەمریکاو هاوپهیمانەکانی، هاوکات چینیش هه مان پینداگری ههیه له گهڵ تالییان، گهر تالییان سه رکهوتو بیت به سه ر ئەم گروپانه دا خۆبه خۆ به شیکه براره ی ئەم ریککهوتنه ی ئەمریکاو تالییان له روی ئاسایش و سه قامگیری به ر چین ده که ویت. ئەگهر تالییان نه توانیت سه قامگیری له ئهفغانستان مسۆگهر بکات و به سه ر ئەو گروپانه دا زال بیت، یان له گه لایان وه ک رابردو ده ستیکه ل بکات، میژوو ئەوه ی ده رخستوه پریشکی ئاگره که به ر ئەمریکا کهوتوو تا چین، روادوی ۱۱ سیپته مبه ر نمونه ی بالای ئەو کاریگه ریه بوو. خۆ ئەگهر تالییان هیزیکه پرۆکسی ئەمریکا بیت، به تایبه تی له روی سه ربارزییه وه، ئەوا ئەم گریمانەش زۆر لاوازه، چونکه توانای سه ربارزی چین هه زاران جار له تالییان به هیز تره، تالییان له سه رجه م به یاننامه کانیاندا ئەمریکا به داگیرکار ناوره د ده کهن و چین به دۆستی دیرین ناوده به ن.

حزبی کۆمه نیستی چین (CPC)، له سه فه ری سه د سا له و چوارده هه مین خولی به رنامه ی پینچ سا له ی خۆی، ئامانج و پلانی خۆی له روی سیاسه تی ناوخۆی و ده رکه ی خستوه ته روو. چین به دوا ی بنیادنانی ولاتیکه وه یه له سه ر بنه مای سۆسیالستی مۆدیرن، له هه موو روه که وه، ئەوان پینان وایه "ناشتی و گه شه سه ندن بابه تی سه ره کی سه ده ی نوئیه، باوه ری چاره نویسی هاوبه ش بۆ مرۆقایه تی له بیر و تیفکری نی خه لک ریشه ی کیشاوه، به لام له هه مان کاتدا ژینگه ی نیوده وه له تی به شیوه یه کی ناریک و ئالۆز هه نگاو ده نیت، ناسه قامگیری و نادلنیایی روو له زیاد بونه، جیهانگیری ئابوری روه روی به رهنگاری ده بیته وه، ئیمه ده چینه ناو سوپرک له گۆرپانکاری ئالۆز که تییدا تاکرپه وی^۶، پاراستنگه ری^۷ هه ژمون، هه رشه له ناشتی و گه شه سه ندن نیوده وه له تی ده کات".

له م روانگه یه وه چین به دوا ی سه پاندنی سه قامگیری و ئاسایشه له ناوچه که دا. بۆ گه شتن به به رنامه ی گه شه ی ئابوری خۆیی، له ناوچه کانی ئاسیای ناوه رپاست به و پینیه ی به درێژای (۷۵کم)، سنوری هاوبه شیان

⁶ unilateralism

⁷ protectionism

ههیه لهگه‌ل ئه‌فغانستان. چین سیاسه‌تی خۆی بۆ په‌یوه‌ندی ئاشتی و سه‌قامگیری له‌گه‌ل ئه‌فغانستان به‌راره‌یه‌تی تالیان ناماده ده‌کات. لێره‌دا چین پئووستی به‌ پاکستان ده‌بیت، چونکه جوگرافیای سیاسی چین وا ده‌خوازیت به‌شوین ئاشتییه‌وه بیت له‌م ناوچانه‌داو له‌گه‌ل تالیاندا، له کاتیک به‌نده‌ری (گوانر)، له‌ناوچه‌ی به‌لوجستان راره‌وی ئابوری چین- پاکستانه (CPEC)، رۆلیکی گرنگ له‌ ئابوری چین و پاکستان ده‌گێریت. خۆ ئه‌گه‌ر به‌ هاوکاری پاکستان، چین بتوانیت ئه‌م سه‌قامگیریه‌ بپاریزیت، ئه‌وه‌ براوه‌ی ئاشتی ئه‌مریکا- تالیان له‌ رۆی ئابوریشه‌وه هه‌ر چین ده‌بیت. که‌واته به‌ پئی گریمانه‌ی پئشو ناتوانریت تالیان هیزی نوینه‌رایه‌تی ئه‌مریکا بیت دژ به‌ چین. هه‌ندیک له‌ لیکۆله‌وه‌رانی بواری په‌یوه‌ندییه نیوده‌وله‌تیه‌کان پئیان وایه‌ کشانه‌وه‌ی ئه‌مریکا له‌ ئه‌فغانستان خالی سۆزی ئه‌و گۆرپانکارییه له‌ سیستمی جیهانی دنیای په‌یوه‌ندییه نیوده‌وله‌تیه‌کان روه‌ ده‌دات، ئه‌ویش جیهانیکی چهن جه‌مسهر، ئه‌گه‌ر ئه‌م گۆرپانکارییه به‌ گریمانه‌ وه‌ر بگرن به‌ واتای نه‌مان و که‌م و بونه‌وه‌ی رۆل و هه‌ژمونی ئه‌مریکا له‌م ناوچه‌یه‌داو له‌به‌رامبه‌ردا که‌شه‌سهندنی رۆلی چین، که‌رچی چین به‌ وریایی و سه‌بره‌وه ده‌یه‌ویت په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل ئه‌فغانستانی تالیان ریک بخت، به‌شیه‌یه‌کی هه‌ستیارانه‌ سیاسه‌تی خۆی له‌م ناوچانه‌دا به‌ره‌و پئش ده‌بات.

هیندستان و تالیان

زۆربه‌ی ولاتانی ناوچه‌که و جیهان له‌ نیه‌ت و ربه‌فتاری تالیان دلیا نین، ئه‌وان به‌پئی ئه‌و میژوه‌ی تالیان هه‌بیه له‌گه‌لیان، نایانه‌ویت به‌خیرایی ئه‌و گۆرپانکارییه له‌ ئه‌فغانستان قبول بکه‌ن. هیندستان پاش ر‌فاندنی فرۆکه‌یه‌کی هیندی له‌ سالی ۱۹۹۹ به‌ ته‌واوی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل تالیاندا پچراند، به‌لام ریککه‌وتنی ئه‌مریکا- تالیان، هیندستانی ناچارکرد رپره‌ویکی دیپلوماسی له‌سه‌ر داواکاری تالیاندا بکاته‌وه، که‌تایه‌ت بوو به‌ بابه‌تی سه‌قامگیری و گه‌رانه‌وه‌ی ئه‌و کارمهنده‌ هاوالاتی و پسپۆره‌ هیندیانه‌ی له‌ئه‌فغانستان کار ده‌که‌ن. هیندستان له‌ پاش سالی ۲۰۰۱ نزیکه‌ی ۲ تریۆن دۆلاری له‌ بنیادانی ئه‌فغانستان خه‌رج کردوه، ته‌نها له‌ سالی ۲۰۲۰ هیندستان نزیکه‌ی ۱۵۰ پرۆژه به‌ به‌های ۸۰ ملیۆن دۆلار راگه‌یاند. هیندستان له‌ ماوه‌ی

⁸ Gwadar

رېابردودا به دواى رزگار كړنى ئهفغانستانه وه، بهو په يوه سټيهى به پاكستانه وه هه يه تى، له روى ئابورى و گياندى به زهرياي هيندى، بو ئه و مهبه ستهش هه سته به ليدانى دريژترين رېگا له خاكى ئهفغانستان بو بهندهرى چابهارى نيرانى له سهر كهنداوى عه مان، بو ئه وهى ئهفغانستان به ته واوى خووى به پاكستانه وه نه به سټيته وه.

كيشه ي تالبيان-پاكستان و هيندستان، كيشه يه كى ديرينه و ريشه ي ميژوى خووى هه يه، به دهر له وهى كيشه كيشيكي ميژوى ئايدولوزى قه وميشه، هيندستان هه راسانه له هه ر گروپيكي ئاينى به تايبه تى گروپه جيهاديه ئيسلاميه كان، كه هه ره شه بيت بو سه قامگيرى و ئاسايشى خاكه كه ي، له ماوه ي رېابردودا گروپه جيهاديه كانى (له شكرى طيبه، سوپاي محمد)، كه له خاكى كشمير چالاكى ئه نجام دهن، په يوه ندى ميژويان له گه ل تالبيان هه يه، به پيى راپورتيكي رېكخراوى نه ته وه يه كگرتوه كان نزيك به (٦٠٠٠ تا ٦٥٠٠) جيهادى ئه م دوو هيزه له ماوه ي رېابردودا له ئهفغانستان چالاكيان له گه ل تالبيان ئه نجام داوه، له ماوه ي رېابردودا جيهادى ئهفغانى بو شو رپش رويان له كشمير كرووه، ترس و هه راسانى هيندستان له به ده سلات گه شتنى تالبيان هاوكارى و به هيز كړنى ئه م گروپانه يه كه هه ره شه ن بو سهر ئاسايش و سه قامگيرى ولا ته كه ي، له كاتيكا هيندستان پيى وايه ئه م گروپانه و خودى تالبيان ده سپه روه رده و هيزى پرؤكسى پاكستان و له ماوه ي رېابردودا له لايهن ده زگاي هه والگيرى پاكستان دالده دراون راهينراون، بو يه هيندستان زور دلخوش نيبه به گه رانه وهى ده سلاتى تالبيان له ئهفغانستان، به تايبه تى دواى راگه ياندى كابينه كه ي كه له ٨٠٪ ئه و كه سانه ن كه پيش ١١ سيپته مبه ر له گروپى تالبيان چالاك بون، گه رچى هيندستان له روى ئابوريه وه سوپيكي زورى گه ياندوه به ئهفغانستان له چاو پاكستان، له لايه كى تريش زوريك له ئهفغانيبه كان به چاويكي ركابه ر و ده ستيوه رده ر له پاكستان دهنوارن، ئه م دوو هوكاره ده توانيت خالى گوړانكارى و روو له گه شه ي په يوه ندى نيوان تالبيان و هيندستان بيت، بو هاوكارى و باشكردنى په يوه نديه كانيان، گه رچى به گه شتنه ده سلاتى تالبيان وا ليك ده دري ته وه تاراده يه ك به ماناى كه نارگيرى هيندستان، له ناوچه كه دا به و

پېښه کې شېرېکې خورنواوایه کانه، ئەم ناوچەپهش بهوردی له ژیر چاودیرې و ستراتیژی چین و روسیه کاندایه.

تالییان و روسیاو ولاتانی ئاسیای ناوهند

گهړانهوهی تالییان جی نیگه رانی به شیک له ولاتانی ئاسیای ناوهنده، به تایبتهی ئەو ولاتانهی که هاوپهیمانی روسیان (CSTO) (تاجیکستان، تورکمانستان، کازاخستان، قرقیزستان، ئۆزبەکستان)، پاش پوخانی داعش له سوریاو عیراق، به شیکې زوری ئەو جیهادیانهی خه لکی ئەم ولاتانانەن بۆ ئەفغانستان ههلهاتن، بۆیه ترسی ئەوهیان ههیه ئەفغانستان له سایهیی ئەم گروپانه بیته مهترسی بۆ تیکدانی ئاسایش و سهقامگیری بۆ ولاتەکانیان. دیاره ئەم مهترسیانه جگه پرووه سهربازیه کهی، به شیکې په یوهندی به قاچاغی مادهی هۆشبهره، له ریکه ی ئەو ولاتانه بۆ روسیا و ئەوروپا، به شیکې تر په یوهندی به و قهیرانه مرویانیه که دواي هاتنی تالییان دهستیان پیکردووه، ئەویش کۆچ و په نابهری خهکی ئەفغانستانه لهم ولاتانه که نایانهوی له ژیر دهسهلاتی تالییان ژیان به سه بهرن.

روسیا گه رچی له فهرمی ناسینی تالییاندا هیچ په لیه کی نییه، به لام نهیشاردووه تهوه له ماوهی رابردودا کۆبونهوهی دیپلوماتی له گه ل سهرانی تالییاندا هه بووه. روسیا به تالییانی راگه یاندووه: گه ر گهړانهوهی ئەوانه ده بیته مایه ی سهقامگیری له ئەفغانستان و ناوچه که، نورخستنهوهی دهستی ئەو جیهادیانهی که ئالنگاری بۆ ولاتانی هاوپهیمانیان، ئەوا هیچ نارەزایه کیان نیه، له به رامبهردا تالییان ئەو به لینه ی داوه.

کشانهوهی ئەمریکا له ئەفغانستان، روسیا و چین له وه نزیک دهکاته وه که رۆلی کاریگه رتر بگێرن، به تایبته له روی ئابوری و سهربازیه وه، سهقامگیری ئەم ناوچانه، ئەویش پاش نوو دهیه له دهسهلاتی بالای ئەمریکا و هاوپهیمانی له ئەفغانستان. گه رچی تالییان وهک رابردو ناتوانیت هیژیکې پرۆکسی بیت له نژی روسیا، چونکه سوپای روسیا له ئیستا زیاتر ئاماده ی روه روه بونه وهوی هه ر هیرشیکه بۆ سه ر هاوپهیمانیان و بهرزه وهندیه کانی.

ئىران و تالبيان

ئىران يەككە له دراوسى نزيكهكانى ئهفغانستان، له روى ميژويشهو پهيوهنديهكى فرههنگى و مهزههبي ههيه، لهگهله خهلكى ئهفغانستاندا، پاش بهدهسهلات گهشتنى تالبيان له كوئايى سهدهى بيستم كيشهو ئالوزى كهوته نيوانيان، ئهويش چ له ريگهى داغيركردنى بالويژخانهو تيرور كردنى ديپلوماتكاره ئيرانيهكان له سالى ۱۹۹۹، چ له ريگهى ئازاردان و كوشتن و ههراسان كردنى ئهفغانيه شيعهكان (شيعه ههزاره). ئهمهش بوه هوى نيگهراى ئىران لهوكاتهدا. لهلايهكى ديكهوه شهپولى كوچى ئهفغانيه شيعهكان بو ئهه وولاته قهيرانىكى مروى دروست كرديوو. جهنگى دژى تيرور به سهروكايهتى ئهمريكا خالى سوڊى هاوبهشى لهگهله ئيراندا سه رنگومى دهسهلاتى تالبيان و قاعيده بوو، بهلام له بهرامبهردا، نزيك بونهوهى ئهمريكا له ناوچهكه بابتهك بوو، له ماوهى رابردو و بهئىستاشهوه، سياسهتى دهروهوى ئىرانى بهخويهوه سهرقال كردوه.

پاش ئهوهى له رهى دوباره بهدهسهلات گهشتنى تالبيان له ئهفغانستان ئهگهريكى بههيز بوو، ئىران دانىشتنى ديپلوماسى لهگهله سهرانى تالبيان له تارانى پايتهختى ئهه وولاته ئهجامدا، ئهم دانىشتنه لهسهر بنههاى بهرزهوهندى ئىران و پاراستنى سيستمى سياسى ئهه وولاته بوو.

سياسهتى دهروهوى ئىران له ئىستادا ههموو ههنگاويكى له پيناو پاراستنى سيستمه سياسيهكهيهتى، بو ئهه مهبهستهش لهگهله تالبياندا كووبونهوهى ديپلوماسى ئهجامدا. ئىرانیهكان باش لهوه تيگهشتون كه بهتهنها به دهسهلات گهشتنى ئهماراتى ئيسلامى تالبيان، بى رهچاويگيرى فرهى قهومى و ئاينى و ريز نهگرتنى دهستورى ئهه وولاته، سهه ئيشهيهكى تره بويان. ئىران له بونى دراوسيهكى تر لهسهه شيوازى سياسهتى سهوڊيه دلخوش نيه، بهلام لهلايهكى تر، سياسهتى دهروهوى ئىران بهتهواوهتى كار لهسهه چونه دهروهوى هيزهكانى ئهمريكا دهكات لهناوچهكهدا، پيشوازى لهههه جوړه ههنگاويكى لهه شيوهيه دهكات، پينان وايه بونى هيز و دهسهلاتى ئهمريكا له وولاتانى ئهفغانستان، عيراق، سوريا، مهترسى زياتره وهك له دهسهلاتى تالبيان، بوئه لهنيوان بزاردهى خراپ و خراپتر بو بهرزهوهندى سيستم خراپيان ههلبژارد.

نيران له نهگري روبروبونهوهی لهگه‌ل تالیان له ناینده کهرسته‌ی پیوستی له‌بردهسته، که بتوانیت له ناوځوی نهو ولاته روبروی دسه‌لاتی تالیان بو‌ستیت. له‌لایه‌کی تر سیاسه‌تی نویی نيران له‌گه‌ل تالیان څو‌به‌څو ریگری لهو شه‌پوله کچه نه‌فغانیه دهکات، بو نهو ولاته که له‌ماوه‌ی رابردودا دوچاری بوبو. خودی نيرانیه‌کان جه‌ختیان له ری‌زگرتنی فره‌یی و ده‌ستوری نهو ولاته کربوو له‌لایه‌ن تالیان، تالیان نهو به‌لینه‌ی پیداون.

نه‌توه‌یه‌ک‌گرتوه‌کان

نه‌توه‌یه‌ک‌گرتوه‌کان و نه‌نجومه‌نی ناسایش به برپاری ژماره (S/RES/1988/2011) تاییه‌ته به‌دوخی نه‌فغانستان دهرکرد، سه‌ره‌رای جه‌خت کړنه‌وه له روبرو بونه‌وه‌ی تیرور ریگری کړدن له دروست‌کړنی ناسه‌قامگیری له نه‌فغانستان، له پیناو ناشتی و بواردان به ته‌واوی نه‌فغانیه‌کان، له به‌شداری کاری سیاسی له ناوځوی نهو ولاته، به پیی راگه‌یاندنی کابول له (۲۰ ټه‌موزی ۲۰۱۰)، له‌سه‌ر داواکاری حکومتی نه‌فغانستان لهو کاته‌دا داوای له نه‌نجومه‌نی ناسایش کړدوه، که هه‌ستیت به لادانی به‌شیک له ناوی نهو نه‌فغانیه‌ی که وهک تیروریست ناو هی‌نراون و گه‌مارویان خراوه‌ته‌سه‌ر، له‌به‌ر نه‌وه‌ی به‌شیک لهو که‌س گروپانه به تاییه‌ت گروپی تالیان له نیستادا مهرجی ناشتی، پیکه‌وه ژیان، ری‌زگرتن له مافه‌کانی مروث به‌تاییه‌تی ژنانیان، ری‌زگرتن له ده‌ستوری نهو ولاته‌یان قبوله، نایدولوژیا‌ی توند‌په‌وی و تیرورستی و کاریان له‌گه‌ل قاعیده رهد کړدوه‌توه و پشگیری ناشتی و گفتوگوی هه‌مه‌لایه‌نه ده‌کن.

پالپشت به به‌شی حه‌وته‌م له په‌یمانی نه‌توه‌یه‌ک‌گرتوه‌کان، نه‌نجومه‌نی ناسایش برپاریدا به‌قبول‌کړنی پی‌شیناری ده‌وله‌تی نه‌فغانستان به‌م مهرجانه‌ی خواره‌وه، ته‌واوی ده‌وله‌تان راده‌سپیری‌ت به‌م شیوه‌یه:

«به‌ستنی سه‌رجه‌م نهو سه‌رچاوه دارایانه‌ی که له ریگه‌ی سه‌رچاوه جیاوازه‌کان یان گروپه جیاوازه‌کان نه‌گن به تالیان، یان له تالیان‌ه‌وه نه‌گن به‌وان، چ به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وڅو یان ناراسته‌وڅو. ریگری کړدن له هاتوچو‌کړدن و په‌رینه‌وه نه‌م گروپ و که‌سانه له خاکی هر ولاتی‌ک مه‌گر داواکاریه‌کی دادوه‌ریان له‌سه‌ر

بیت. ریگری له هاتوچوپیگردنی چهک و تهقههمنی و کوهمک و پیتاک، هاوکاری کردنی ههرجوره راپویشکاری سهربازی بهم گروپانه».

بهپیی بریاری ئهنجومهنی ئاسایش ژماره (۲۹۹۳ سالی ۲۰۲۱، و ۲۵۹۶ سالی ۲۰۲۱)، پیویسته لهسهر تالیبان، ریگای ئاشتیانه بگریتهبهر بو چارهسهر و حکومرانی له ئهفغانستان، پیکهاتهی حکومتی ئهفغانستان گوزارشت بیت، له تهواوی گهلی ئهفغانستان و کهمینهکان و نافرمتان.

تالیبان دهبیت واز لهتهواوی پهیوهندیهکانی بهینیت، لهگهل گروپه جیهادیه توندروهکان، بهشیوهیهکی راستهوخو و ناراستهوخو، ئهوانهی ناویان له راپورتی نهتهویهکگرتوهکان هاتوو له بریار ئهنجومهنی ئاسایش ژماره (۱۲۶۷ سالی ۱۹۹۹ ، بریاری ۱۳۳۳ سالی ۲۰۰۰)، بهتاییهتیش گروپی داعشی خوړاسانی، ریگر بیت له بهکار هیئانی خاکی ولاتهکهی له لایهن گروپ و کهسایهتی تیرورسییهکان و بهرههم نههینانی مادهی هوشبهر، پیویسته تالیبان ئاسانکاری بو چونه دهرهوهی ههر هاوالاتیهک بکات، که دهیهویت خاکی ئه وولاته جیبهلیت، کهشیکی ئارام و ژینگهیهکی تهندرست برهخسینیت.

بهشیوهیهکی گشتی بوچونیکی نیودهولتی ههیه له پیناو گهراوهی ئاشتی و سهقامگیری بو خاکی ئهفغانستان به بهشداری تهواوی ئهفغانیهکان لهسهر ئه و بنهمایهش ئهنجومهنی ئاسایش ههستا به پهسهند کردندی پیشنیاری حکومتی ئهفغانستان، لابردنی ناوی ئه و تالیبانهی که لهماوهی رابردودا، داواکار بون یان زیندانی بون ئهویش بهمهرجی رهزامهندی لهسهر پرؤسهی ئاشتی و چارهسهرکردنی کیشهکان، بهشیوازی ئاشتیانه و ریگزگرتن له فرهی و مافی مرؤف، بهتاییهتی مافی ژنان که لهماوهی رابردودا جیگهی مشتومر بووه له وولاته دا.

ئەنجام

گۆرانكارى له پرۆسەى سياسى و ھەرەسى حكومت و دەسەلاتدارانى ئەو ولاتە جىگەى سەرنجى خەلكى ئەفغانستان و ولاتانى ناوچەكە و دنيا بوو. ئەفغانستان له سالانى پيش شەرى نژى تيرۆر بەسەرۆكايەتى ئەمريكاو ھاوپەيمانى مۆلگەى پەرورەدو راھينان و ھيرشى گروپە توندپرەو جياھانەكان بوو. لەژير دەسەلاتى تالبيانى ئەو كاتە كار و چالاكيان ئەنجام دەدا. شەرى نژ بەدەسەلاتى ئەم گروپانە و تالبيان لەسالى ۲۰۰۱، نەبوو ھۆى لەناوجونى تەواوھتيا. سەرکردايەتى تالبيان، لە رېگە ريسايەكى نوئى لە سالى ۲۰۰۶ ناسراو بە (لايخە)، ستراتيجى نوئى ھەستانەوھى ئەم گروپەيان دارشت، نامانج لى چونەوھ ناو پرۆسە و دەسەلاتى سياسى ئەو ولاتە، وەك خۆيان دەلین لە رۆژانى ناومیدیدا. پاش دوو دەيە لە نەمانيان لە سەكۆى سياسى، تالبيان دوبارە گەرايەوھ ھەرەمى سياسى، رېككەوتنيان لەگەل ئەمريكا لە شوباتى ۲۰۲۰ گەرانەوھى دەسەلاتيانى خيراتر كرد. خودى رېككەوتنەكەش بوە جىگەى رەزامەندى بەشيكى خەلكى ئەفغانستان، بەتاييەتى ئەو ناوچانەى كە ھەراسان بوون، لە بونى گروپە توندپرەو جياوازەكان، كە ئاسايش و سەقامگيرى مرۆى ئەو ناوچانەيان خستبويه مەترسيەوھ.

تالبيان، لەرۆى سياسەتى ھەريمى و نيودەولەتى، نژايەتى بەرچاوى نەكرا، بەلكو دانىشتى ديپلوماسيشيان ئەنجام دا. لە ئىستادا تالبيان لە ھەرەمى دەسەلاتى سياسى ئەفغانستاندايە، ئايندەى ئەو ولاتە بەستراوھ بە سياسەت و رەفتارى ئەوان، لە رۆى ناوخۆى، ھەريمى نيودەولەتى، مەرجى ھاتنەوھيان گۆرپىنى رەفتار و قبول كردنى فرەى و ريزگرتنى مافى مرؤف، ريساو و ياساى نيودەولەتية. چاوەروانيەكانيش بو ئەوھيە كەئايا تالبيان دەتوانيت بييتە ھەوينى سەقامگيرى ناوچەى و نيودەولەتى، ياخود ئايا دەتوانى ھەوينى ناسەقامگيرى ئاشتى سەقامگيرى ناوچەى و نيودەولەتى بييت، يان دەسەلاتى ئەوان و شيوازى رەفتاريان دەتوانيت ئايندەى ئەفغانستانى پى تاريك يان رۆشن بكریت؟. گەرچى ئەوان بەلینى رەفتار و گۆرپىنى

فۆرمى سىياسىيان داوه به لّام له ناوخۆ و دهرهوه گومانىيان له سه ره. پرۆسه يه كى دورىيان له رېگه يه كه پره له ئالنگارى و دژوار.

1. محمد جعفر جوادى ارجمند، تحركه‌هاى طالبان تاثر آن در روابط پاكستان، افغانستان و آمريكا، مطالعات اوراسيا، مركز مطالعات عالى بين المللى، دانشكده حقوق و علوم سياسى، سال دوم، شماره ۳، زمستان و بهار ۱۳۸۷-۸۸، ص ۳۶-۶۰.
2. عليرضا شريفى، از امارت اسلامى تا مردم‌سالارى دينى؛ پنج گزينه طالبان براى تشكيل حكومت، بى بى سى فارسى، ۲۰۲۱.
3. چارلوت ماكسويل جونز، برخى نويسنده، سروى مردم افغانستان در ۲۰۱۹، بنياد اسيا ۲۰۱۹.
4. عليرضا شريفى، از امارت اسلامى تا مردم سالارى دينى؛ پنج گزينه طالبان براى تشكيل حكومت، بى بى سى فارسى ۲۰۲۱.
5. وليام داريمپل، و. سايرر عه‌بدوللا كه‌ريم، سيگوشه‌ى گرگرتوو، نئفغانستان و پاكستان و هيندستان، دهزگاي نايديا بو فکرو ليکولينه‌وه، ۲۰۱۶.
6. Aqil Shah, (2021), How Will the Taliban Deal with Other Islamic Extremist Groups, Carnegie Endowment for international peace.
7. Mapping Militant Organizations. "Islamic State in Khorasan Province (IS-KP)." Stanford University. Last modified June 2018.
8. Paul Fishstein, Andrew Wilder, "Winning Hearts and Minds? Examining the Relationship between Aid and Security in Afghanistan", Feinstein International center, 2012.
9. Lindsay Maizland, The Taliban in Afghanistan, Council on foreign relation, 2021.
10. Abubakar Siddique, New Taliban Rule Book Aims To Win Afghan Hearts And Minds, Radio Free Europe, 2009.
11. Richard Haass, America's Withdrawal of Choice, Council on foreign relation, 2021.
12. Global Terrorism Overview: Terrorism in 2019, University of Maryland, July 2020.
13. Тимофей Бордачев, Падение Кабула и баланс сил в Большой Евразии, Российский совет по международным делам, 2021.
14. Андрей Казанцев, Перспективы и сценарии развития ситуации в Афганистане: интересы России и Китая, Российский совет по международным делам, 2021.
15. Un. Security Council
16. Security Council, UN, № S/RES/1988/ (2011).
17. Security Council, UN, № S/RES/1278/ (1999).
18. Security Council, UN, № S/RES/1333/ (2000).
19. Security Council, UN, № S/RES/2593/ (2021).
20. Security Council, UN, № S/RES/2596/ (2021).